

MİKAİL BAYRAM'IN AHLÂK-I NÂSİRÎ HAKKINDAKİ İDDİA- LARI ÜZERİNE BİR İNCELEME VE DEĞERLENDİRME

Murat DEMİRKOL*

ÖZET

Nasireddin Tûsî'nin (ö: 1274) Ahlâk-ı Nâsirî isimli eseri, gerek sistematik çerçevesi, gerekse muhteva bakımından İslâm'da ahlâk düşüncesinin olgunluk döneminin en önemli örneğidir. Tarih Profesörü Sayın Mikail Bayram, Tûsî'nin bu eseri çağdaşı ve adaşı Nasireddin Ahi Evren'den (ö: 1261) intihal ettiğini iddia etmektedir. Bayram'a göre Moğol yönetimi muhalifi olan Ahi Evren'in bazı eserleri, onu halkın gözünden düşürmek için planlı olarak İranlı filozof Nasireddin Tûsî'ye nispet edilmiştir. Yaptığımız araştırma ve inceleme sonucunda Profesör Bayram'ın bu yargıya ilmi ve objektif bir araştırma neticesinde değil, Ahi Evren'in ilim ve kültür dünyamızdaki konumunu pekiştirmeyi amaçlayan bir taraflılık ve önyargıyla ulaşmış olduğunu gördük. Onun eserin Tûsî'ye değil de Ahi Evren'e ait olduğunu ispatlamak için dayandığı deliller, bağlamından koparılarak yanlış yorumlanmış ifadelerden ve gerçeğe uymayan tahminlerden ibarettir. Bayram'ın intihal konusu eseri Ahlâk-ı Nâsirî ile sınırlı tutmayı, birisi İmamiye Şiliğinin temel kaynağı, diğeri İsmailî görüşlerin açıklandığı bir kitap olan "*Tecridu'l-İtikad*" ve "*Âğâz ve Encâm*"ı da listeye dâhil etmesi, onun ideolojik ve yanlı tutumunu belgeleyen bir diğer kanıttır.

Anahtar Kelimeler: Nasireddin Tûsî, Mikail Bayram, Ahlâk-ı Nâsirî

---

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

AN INVESTIGATION AND EVALUATION ON CLAIMS OF PROFESSOR MİKAIL
BAYRAM ABOUT *AKHLAQ-I NASIRI*

ABSTRACT

Nasir al-Din Tusi's work named (d.1274) *Akhlaq-i Nasiri* is the most important example of period of maturity in the Islamic ethical thought in terms of both its systematical structure and its content. Professor of History, Mikail Bayram claims that Tusi plagiarized this work from Ahi Evren (d.1261), his contemporary and namesake. According to Bayram, some works of Ahi Evren who opposing of the Mongol administration were desperately attributed to Iranian philosopher Tusi in order to destroy his reputation in public opinion. As a result of our research and investigation we have seen that Professor Bayram has not achieved this claim as a result of scientific and objective research, on the contrary, he has achieved with a partisanship and bias which aims to consolidate the Ahi Evren's position in our scientific and cultural world. The arguments which he based for prove that the work is belong to Ahi Evren instead of Tusi are consists of disconnecting the phrases from its context and misinterpretations and unrealistic propositions. Also, Professor Bayram claims that Tusi plagiarized *Tajrid-al- Itikad* which is the main work of the theology of Imami Shiat and *Agaz ve Ancam* which is a book describing of the Ismailit opinions from Ahi Evren. This fact is another evidence of Professor Bayram's ideological and biased attitude.

Key Words: Nasir al-Din Tusi, Mikail Bayram, Akhlaq-i Nasiri,

GİRİŞ: Ahlâk-ı Nâsırî'nin İslâm Ahlâk Düşüncesindeki Yeri

Ahlâk-ı Nâsırî, İslâm düşüncesi tarihinde doğrudan ahlâkla ilgili olarak yazılmış ikinci klasik eserdir. Birincisi, İbn Miskeveyh'e (ö: 1030) ait *Kitabu't-Tahâre*, diğer adıyla *Tehzibu'l-Ahlâk* adlı eserdir. Bunu söylerken Ebu Bekir Razî, Farabî, İbn Sina, Gazalî ve İbn Bacce'nin konuyla ilgili çalışmalarını görmezlikten gelmiş oluyoruz. Sadece ahlâk felsefesi ve sistematik ahlâk ilmiyle ilgili olarak ilk ortaya konulmuş eserler olmalarıyla diğerlerinden ayrıldıklarını vurgulamak istiyoruz. Ahlâk-ı Nâsırî, ünlü filozof, kelamcı, mantıkçı, matematikçi ve astronomi bilgini Hâce Nasîreddin Tûsî'nin (ö:1274) ahlâk alanında telif ettiği bir şaheserdir. Bu eser, ahlâk ilminin ileriki yüzyıllarda kaleme alınan diğer örneklerinin

hem biçim hem muhteva bakımından ilham kaynağı ve numunesi olmuştur.

Felsefe alanında İbn Sina'nın *el-İşârât* ve *ve't-Tenbihât*'ına yazdığı şerh ile büyük filozofun en güçlü şarihi unvanını kazanan, mantık alanında *Esâsu'l-İktibas* ve *Tecridu'l-Mantık* adlı kitaplarıyla tanınan, kelim alanında *Tecridu'l-İtikad*, *Kavâidu'l-Akâid* ve *Telhîsu'l-Muhassal* adlı kitaplar yanında birçok itikadî risalesi bulunan, fakat bu konudaki şöhretini daha ziyade Şii kelamını felsefeyle kaynaştıran ilk düşünür olmasından alan, matematikte onlarca risaleyle birlikte birçok eski matematikçinin eserlerine tahrir tarzı şerhler yazan ve matematik tarihine "trigonometrinin babası" olarak geçen, astronomi sahasında birçok eserinin yanında inşa ettirdiği Merağa Rasathanesiyle uzay biliminin sayılı ünlüleri arasına katılan ve daha da önemlisi Merağa Rasathanesi kompleksinde beynelmil bir akademi kuran Tûsî, bunca ilgi ve uğraş arasında ahlâk ve eğitime de büyük önem vermiştir.¹

Ahlâk alanında müstakil bir felsefi disiplin olarak eser yazma geleneği, Kindî, Fârâbî, İbn Sinâ ve İbn Miskeveyh gibi bazı erken dönem İslam filozoflarına kadar geri gitmektedir. Nasîreddin Tûsî'nin ahlâk eserleri ister İsmâilî, ister felsefi, isterse tasavvufî bir gelenek içinde yazılmış olsun, bunlar bütün halinde onun ahlâkî söyleminin yapısını oluştururlar.

Tûsî'nin ahlâkî görüşlerini temellendirirken sıkça eski Yunan filozoflarının düşüncelerine yer vermesi ve özellikle Fârâbî, Ebu Bekir er-Râzî, İbn Miskeveyh ve İbn Sina gibi İslam filozoflarının fikirlerinden istifade etmesi, onun ahlâkî söyleminin Kur'an'a ve İslam'a aykırı olduğunu göstermez. Nitekim onun Ahlâk-ı Muhteşemî, Evsâfu'l-Eşrâf ve hatta felsefi karakterli Ahlâk-ı Nâsirî'sinde bazı görüşlerini yer yer âyet ve hadislerle desteklemesi ve yine bir başka eseri olan er-Risâletü'n-Nasîriyye'de dinin ahlâkî terbiyedeki önemine dikkat çekmesi, onun ahlâkî görüşlerini oluştururken dinî kaynaklara dayandığının delilidir. Dolayısıyla Kur'an ve hadis kaynaklarının Tûsî'nin ahlâk anlayışının özünde

¹ Geniş bilgi için bkz. Demirkol, Murat, Nasîreddin Tûsî'nin İbn Sina Savunması, Ankara: Fecr Yayınevi, 2010, ss.15-43.; Şirinov, Agil, Nasîruddin Tûsî'de Varlık ve Uluhiyet, İstanbul: 2007, MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, ss.6-48.

bulunduğu gerçeği, onun ahlâk sisteminin mâhiyeti itibariyle İslâm'ın ilkelerine ters düşmediğini gösterir. Tûsî'nin özgün ahlâkî söylemi, Müslüman olsun olmasın her insana güzel bir karakter ve sosyal bir terbiye alabileceği ahlâkî bir evren sunmaktadır.

Bir bütün olarak değerlendirdiğimizde Tûsî'nin ahlâk düşüncesinin hem dinî hem felsefî hem de tasavvufî bir karakter taşıdığını söyleyebiliriz. Bu çok boyutluluk, filozofumuzun ahlâkî söyleminin bütün toplum kesimlerine hitap edecek bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. Eserleri arasında Ahlâk-1 Muhteşemî ve Evfsâfu'l Eşrâf daha çok dinî ve tasavvufî bir karakter arz ederken, Ahlâk-1 Nâsırî ve er-Risâletü'n-Nasîriyye daha çok felsefî karakter arz eder. Gafarov, Tûsî'nin bu felsefî karakterli ahlâk kitaplarıyla filozofça yaşamının ilkelerini ortaya koyduğunu ve böylece Ebu Bekir er-Râzî'nin (ö. 925) es-Sîretü'l-Felsefiyye'deki görüşlerini geliştirdiğini söyler.² Hakkı teslim etmek adına, Ahlâk-1 Nâsırî'nin er-Risâletü'n-Nasîriyye'den daha kapsamlı olduğunu söylemek gerekir. Tûsî'de felsefî ahlâk dendiğinde ilk akla gelen eserin Ahlâk-1 Nâsırî olması da zaten bu özelliğinden ileri gelmektedir. İslâm ahlâk düşüncesinde İbn Miskeveyh'in Tehzibu'l-Ahlâk'ndan sonra Tûsî tarafından daha kapsamlı bir şekilde yazılmış olan bu eserde başta İbn Miskeveyh olmak üzere Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ ve Gazzâlî gibi İslâm düşünürlerinin yanı sıra ayrıca Sokrat, Eflatun ve Aristoteles gibi eski Yunan düşünürlerinin görüşlerinden de istifade edilerek ahlâkî yaşamın ve mutluluğun esasları ortaya konulmuştur.

Amelî hikmetin İbn Sînâ'da aldığı son şeklinin Ahlâk-1 Nâsırî'de Tehzibu'l-Ahlâk, Tedbîr-i Menâzil ve Siyâset-i Mudun adlarını taşıyan üç ayrı başlık altında detaylı olarak incelenmiş olması, filozofumuzun eserini İbn Miskeveyh'in Tehzibu'l-Ahlâk'ından farklı kılan bir özelliktir. Böylece "Tehzibu'l-Ahlâk" her ne kadar İslâm düşüncesinde ahlâka dair yazılmış ilk sistemli eser olsa da "Ahlâk-1 Nâsırî" hem eski felsefî birikimi özetlemesi, hem de Tehzibu'l-Ahlâk kısmı dışında diğer iki bölümü de içermiş olması yönünden daha kapsayıcı bir özelliğe sahiptir. Eserin birinci bölümünün Tehzibu'l-Ahlâk'ın serbest alıntısı olduğu göz ardı edi-

² Gafarov, Anar, Nasîruddin et-Tûsî'nin Ahlâk Felsefesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: 2009, s.30.

lemez. Bu durum, İbn Miskeveyh'in Tûsî üzerinde ne kadar etkili olduğunu gösterir.³

Tûsî'nin İslâm ahlâk düşüncesindeki yerini tespit etmemiz açısından oldukça önemli olan Ahlâk-ı Nâsirî isimli eseri, gerek sistem ve çerçeve, gerekse muhteva bakımından İslâm'da ahlâk düşüncesinin olgunluk döneminin en dikkate değer örneğidir.⁴ Ayrıca bu eser sadece önceki felsefi brikimi özetlemesi ile değil, aynı zamanda kendisinden sonraki ahlâk düşüncesi üzerinde etkili olması bakımından da çok önemlidir. Nitekim ahlâk alanında Tûsî'den sonraki çalışmaların çoğunun onun bu eserinin birer taklidi olduğu görülmektedir.⁵ Buna örnek olarak Adududdin el-İcî'nin (ö. 1355) Ahlâk-ı Adudiyye'sini ve bu eser üzerine şerh yazmış olan Taşköprüzâde'nin (ö. 1560) Şerh-i Ahlâk-ı Adudiyye adlı eserini, Kınalızâde Ali Efendi'nin (ö. 1572) Ahlâk-ı Alâî'sini, Celâleddin Devvânî'nin (ö. 1502) Ahlâk-ı Celâlî'sini, Muhyî-i Gülşenî'nin (ö. 1606) Ahlâk-ı Kirâm'ını ve Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin (ö. 1505) Ahlâk-ı Muhsinî'sini anabiliriz. Sonuç olarak, Tûsî'nin ahlâk düşüncesinde önceki felsefi gelenekten büyük ölçüde yararlandığı ve tevarüs ettiği bu düşünce geleneğini kendisinden sonrakilere devretmek suretiyle daha sonraki ahlâk düşüncesi üzerinde büyük ölçüde belirleyici bir role sahip olduğu söylenebilir.

Nasîreddin Tûsî, bu eseri, İsmailî idare altındaki Alamut'ta geçirdiği yıllarda yazmıştır. O, bu kitabı kaleme alış sebebini eserin mukaddimesinde belirtmiştir. Kalenin İsmailî valisi Nâsiruddin Muhteşem, bir ilim meclisindeyken Tûsî'den, İbn Miskeveyh'in kıymetli ahlâk eseri *Kitabu't-Tahâre*'yi Arapçadan Farsçaya tercüme etmesini ister. Tûsî, bu nadide eserin bütün anlam ve edebiyat güzelliğini tercümeyle aynen aktarmanın çok zor olduğunu ileri sürerek bunun yerine orijinal bir ahlâk kitabı kaleme almayı teklif eder. Alamut valisi bunu uygun görür ve Tûsî,

³ Tûsî'nin ahlâk felsefesindeki kaynakları ile ilgili olarak bkz. Gafarov, Anar, Nasîruddin et-Tûsî'nin Ahlâk Felsefesi, ss.14-32.

⁴ Bkz. Mustafa Çağrı, İslam Düşüncesinde Ahlâk, İstanbul, Bileşik Yay., 2000, s. 210.

⁵ Bu eserin Ahlâk-ı Celâlî ve Ahlâk-ı Alâî üzerindeki etkilerini görmek için bkz. Oktay, Ayşe Sıdika, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2005, ss.90-94.; Anay, Harun, *Celâleddin Devvânî Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994, ss.236-243.

hem İbn Miskeveyh'in söz konusu eserinden hem de diğer bazı âlim ve filozofların eserlerinden yararlanarak yepyeni bir ahlâk kitabı telif eder.⁶ Kitap, talep sahibi ve eserin kendisine ithaf edildiği Nâsiruddin Muhteşem'e nispetle *Ahlâk-ı Nâsırî* olarak adlandırılmıştır.

Tûsî sadece birinci bölüm olan Tehzib-i Ahlâk (Ahlâkın Arındırılması) kısmında İbn Miskeveyh'in eserinden faydalanmıştır. Yazar bunu açıkça itiraf etmektedir.⁷ Diğer iki bölüm olan Tedbir-i Menâzil (Ev Yönetimi) ve Siyaset-i Mudun (Ülke Yönetimi), tamamen Tûsî'nin orijinal tasarımıdır. Bu bölümler, İbn Miskeveyh'in *Kitabu't-Tahâre*'sinde zaten yoktur. Ahlâk-ı Nâsırî, bir giriş ve üç ana bölümden oluşur. Eserin bazı ilk orijinal nüshalarında ayrıca sonuç (hatime) bölümü bulunmaktadır. Muhammed Müderrisî, Tûsî'nin hayatını ve felsefî görüşlerini anlattığı "*Sergoşe-t-o Akâyid-i Felsefî*" adlı çalışmasında hem bu hatimenin hem de mukaddimenin, İsmailîlerin yanında iken yazılan ilk orijinal metinlerini yayınlamıştır.⁸ Tûsî, İsmailî Kuhistan Devletinin yıkılışından sonra yeniden yazdığı Mukaddimedede eserin yazılış nedeni ile teorik ve pratik hikmet hakkında genel bilgiler vermiştir.

Mikail Bayram'ın İddialarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesi

Yaklaşık sekiz asırdır İslâm dünyasının her yanında büyük filozof, bilgin ve ahlâkçı Nasîreddin Tûsî'ye ait bir ahlâk klasiği olarak rağbet görmüş ve çoğaltılıp okunmuş olan *Ahlâk-ı Nâsırî*, Tarih Profesörü Sayın Mikail Bayram tarafından bir intihal edilmiş eser suçlamasına maruz kalmıştır. Bayram'ın iddiası özetle şöyledir: *Ahlâk-ı Nâsırî* adlı kitap, gerçekte Tûsî ile aynı zaman dilimin-

⁶ Tûsî, Nasîruddin, Ahlâk-ı Nâsırî, terc. Rahim Sultanov, Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktaranlar: A. Vahap Taştan ve Habil Nazlıgöl, Ankara: Fecr Yayınevi, 2005, ss.56-57. Makalede bu baskıyı esas aldık. Eser ayrıca daha sonra Anar Gafarov ve Zaur Şükürov tarafından da tercüme edilmiş ve Litera Yayınları tarafından neşredilmiştir (İstanbul: 2007).

⁷ Tûsî, age., s.57.

⁸ Bkz. Zencânî, Muhammed Müderrisî, *Sergoşe-t-o Akâyid-i Felsefî-yi Hâce Nasîruddin Tûsî*, Tahran: Müesses-e-i İntişarat-i Emir Kebir, HŞ.1363, s.144-146.

de, Anadolu'da yaşamış ve Hâce Nasîreddin Tûsî ile yarı isim benzerliği bulunan ve Ahi Teşkilatının kurucusu olan Hâce Nasîreddin Mahmud el-Hoyî'ye (ö:1261) aittir. Mahmud el-Hoyî halk arasında Ahi Evren diye meşhur olmuştur. Mikail Bayram, Moğol yönetimine karşı olduğu için onu halkın gözünden düşürmek ve unutturmak amacıyla bazı eserlerinin planlı olarak adaşı ve çağdaşı olan İranlı filozof Hâce Nasîreddin'e nispet edildiğini ileri sürer. Bayram'a göre sadece Ahlâk-ı Nâsırî değil, Sadreddin Konevî ile kendi arasında karşılıklı olarak yazılan *Mektuplar*, *Evsâfu'l-Eşrâf* ve *Âğâz ve Encâm* da aslında Ahi Evren'e ait olup, kâh intihal ederek bizzat yazarın sahiplenmesiyle, kâh Moğolların kültürel politikalarının sonucu olarak Tûsî'ye nispet edilmiştir.⁹ Bayram'ın Ahi Evren'e ait iken Tûsî'ye aitmiş gibi gösterildiğini söylediği '*Goşâyîş-nâme*' adlı bir eser daha vardır ki, maalesef biz Tûsî'ye nispet edilen 274 adet eser arasında böyle bir kitaba rastlamadık.¹⁰

Burada Sayın Mikail Bayram'ın, Nasîreddin Tûsî'nin Ahlak-ı Nâsırî adlı eseri asıl sahibi olan Hâce Nasîreddin Mahmud el-Hoyî'den intihal ettiğini ispatlamak için getirdiği delilleri ve yaptığı açıklamaları ele alıp inceleyecek ve gerçeklerle uyuşup uyuşmadığını tespit etmeye çalışacağız.

1- Sayın Bayram, makalesinin daha ilk cümlesinde, özel ihtisas gerektiren bir konuda tez ileri süren bir bilim adamının yapmaması gereken bir hata yapar. Şöyle der: "Hâce Nasîruddin-i Tûsî, İslâm dünyasının en tanınmış filozof, astronom ve matematikçisidir."¹¹

⁹ Bayram, Mikail, "Hâce Nasîruddin Muhammed et-Tûsî'nin İntihalciliği", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl 2005, sayı 20, ss.8-9. Ayrıca bkz. Bayram, Mikail, Sadruddin Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasîruddin Mahmud'un Mektuplaşması, "*Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*", sayı 2, Konya, 1983, ss. 51-75.

¹⁰ Bkz. Müderris Rızavî "*Ahval ve Âsâr-i Hâce*" adlı kitabında Tûsî'ye nisbet edilen 168 adet eseri, isnatları ve içerikleriyle incelemiştir. Rızavî, Müderris, *Ahval ve Asar-i Hâce Nasiri Tûsî*, Tahran: İntişârât-ı Daneşgah, H.Ş. 1334. Ayrıca Numan Hani de "*Mesailu'l-Hilâf Beyne'r-Râzi ve't-Tusî*" adlı eserinde Tûsî'ye nisbet edilen 274 adet eseri, bütün isnat ve iddialarla beraber incelemiştir. Hani, Numan Ferhat, *Mesâilu'l-Hilâf beyne Fahriddin er-Râzi ve Nasiriddin et-Tûsî*, Beyrut, 1997. Her iki kaynakta da böyle bir esere rastlamadık.

¹¹ Bayram, Mikail, "Hâce Nasîruddin Muhammed et-Tûsî'nin İntihalciliği", s.1.

Bu iddia, İslâm bilim ve düşünce tarihini en basit seviyede bilen bir kimsenin sarf edemeyeceği abartılı bir sözdür. Çünkü Fârâbî, İbn Sina ve İbn Rüşd, Tûsî'den daha ünlü filozoflardır. Havarizmî (ö: 863) ve Ömer Hayyam'ın (ö: 1123) matematikteki şöhreti Tûsî'den daha ileridir. Denkleri olmakla birlikte belki onu İslâm dünyasının en tanınmış astronomi bilgini sayabiliriz.

2- Mikail Bayram, *Ahlâk-ı Nâsırî*'nin İbn Miskeveyh'e ait olan Tehzîbü'l-Ahlâk'ın Farsçaya çevrildikten sonra üzerine "Hikmet-i İlmî" ve "Hikmet-i Amelî" adlı iki bölümün eklenmesiyle oluşturulmuş bir kitap olduğunu iddia eder. Ona göre bu tercüme ve yeni bölümler ekleyerek yeni bir eser oluşturma işini yapan Ahi Evren'dir. Zira yine Bayram'ın ileri sürdüğü gibi halk arasında Ahi Evren ve Nasreddin Hoca adlarıyla tanınan Hâce Nasîruddin Mahmud el-Hoyî, İbn Sina, Fahreddin Râzî, Suhreverdi ve Sadreddin Konevî'den yaptığı tercümeleriyle ünlüdür.¹² Tûsî'nin yaptığı ise esere kendisininmiş izlenimi verecek şekilde bir mukaddime yazmak ve bazı yerlerde değişiklikler yapmaktan ibarettir.¹³ Aşağıda karşılaştırmalı olarak inceleyeceğimiz gibi, Sayın Bayram, iddiasına bizzat Tûsî'nin güya Mukaddime'de açıkladığı "intihal gerekçesi"ni delil getirmektedir. Hâlbuki Tûsî burada kendisinden eseri Farsçaya tercüme etmesinin istendiğini, ancak onun bunu yapmak yerine daha kapsamlı bir orijinal ahlâk kitabı telif etmeyi tercih ettiğini açıkça söylemektedir.

Tûsî'nin eseri telif sebebini gayet açık bir şekilde ifade etmesine rağmen, Bayram, ilgili pasajı bilmediğimiz bir sebeple aslına uymayan yanlış bir çeviriyle nakletmiştir:

"Ben Kuhistan'da bulunduğum sırada Kuhistan'daki İsmaililerin reisi olan Emir Nâsîruddin Abdurrahim el-Muhteşem adlı dostum bu eseri bana getirdi. Dostlar ve ilim taliplerinin bu esere çok rağbet gösterdiklerini, onların bu eserden daha iyi yararlanmaları için bu eseri gözden geçirmemi, ona bir mukaddime yazmamı ve gerekli yerleri değiştirmemi istedi. Ben böyle şeylerden hoşlanmadığım ve caiz görmediğim ve bu işi

¹² Bayram, agm., s.11.

¹³ Bayram, agm, ss.9,11.

yaptığımı öğrenenlerin beni kınayıp ayıplayacaklarını bildiğim halde dostların ısrarlı taleplerine dayanamayarak bu işi yaptım.”¹⁴

Tûsî'nin asıl ifadeleri şöyledir:

“Kuhistan'da, o vilayetin hâkimi Nâsıruddin Ebu'l-Feth Ebu Mansur'un hizmetinde iken bir defa meclisinde meşhur bilgin, kâmil filozof Ebû Ali b. Miskeveyh'in Ahlâkın Arındırılması hakkında yazdığı 'et-Tahâre' kitabından söz edip (...) bu satırların yazarına (yani bana) bu yurdular ki: 'Bu güzel kitabı, terimlerini değiştirecek Arap dilinden Farsçaya tercüme etmek gerekir. Bu devrin insanların çoğu edep giysisinden mahrumdurlar. Cevahir gibi manası olan böyle kıymetli bir giyim (giysi MD.) onların erdemini süslerse çok büyük sevap olur.' dedi.

“Bu satırların yazarı bu işareti emir gibi kabul edip biraz düşündükten sonra kendi kendine bir karara vararak şöyle dedi: Bu kadar güzel manaları çevirmek, onların güzel elbiselerini soyup iğreti elbise giydirmek, insanı maymun şekline sokup acayipleştirmeye benzer. Her zevk sahibi bunu görünce kendini ayıplamaktan ve kınamaktan alamaz. Bundan öte, adı zikredilen kitapta hikmet bölümlerinin en önemlileri verilmiş olsa da orada iki bölüm yoktur: Şehir Yönetimi ve Ev Yönetimi bölümleri. Hâlbuki bu iki hikmet zamanın ihtiyacına göre büyük önem kazanmış, onun yeniden tanımlanıp açıklanması zorunlu olmuştur. Yeni bir eser yazılıysaydı, her şeyden önce kitabın tercümesi sebebiyle karşılaşılacak birtakım problemlerden kurtulmak mümkün olurdu. İkinci olarak taklit değil, orijinal, derli toplu, herkesin anlayabileceği şekilde, o büyük bilgin İbn Miskeveyh'in kitabında olan bütün hikmetlerin esasını vererek ve sözü edilen iki konu hakkında başka bilginlerin fikirlerini de ilave ederek yeni bir kitap yazılmış olurdu.

“Gönlümden geçen bu fikri hükümdara arz ettim ve çok beğendi. Ben âciz, böyle bir şeye lâayık ve böyle bir cesarete sahip olmadığımı; tenkitçilerin eleştirisine, bedbahtların alaya almasına maruz kalacağımı bildiğim halde, o büyük ve âlicenap insanın teşviki beni yüreklendirdi. Bu eseri yazmamı ısrarla emrettikleri için bu işe başlayıp Allah'ın yardımı ile

¹⁴ Bayram, agm, s.9. Bayram, özet bir tercümeyle aktardığı bu pasaj için eserin Farsça baskısının 34-35. sayfalarını kaynak göstermektedir. Bkz. Tûsî, Ahlâk-ı Nâsırî, Tahkik edenler: Mücteba Minovî ve Alirıza Haydarî, Tahran: HŞ. 1369, ss.34-35.

sona erdirdim. Bu kitabın yazılması onun emir ve teşvikiyle olduğundan, adına Ahlâk-ı Nâsırî denildi.”¹⁵

Bu ifadelerden açıkça anlaşılan şudur: Vali Nâsıruddin Muhteşem, Tûsî’den, İbn Miskeveyh’in kitabını terimlerini değiştirerek Arapçadan Farsçaya tercüme etmesini ister. Tûsî bunu üç açıdan doğru bulmaz: Birincisi, orijinal bir eserin terimlerini değiştirerek çevirmek ilim ahlâkıyla bağdaşmaz. İkincisi, eserin güzelliği tercüme ile aynen aktarılamaz. Üçüncüsü, Tûsî, gizlediğini sandığımız asıl sebebe göre, tercüme etmeyi gururuna yediremez ve vâliye, iki yeni bölüm eklenmiş haliyle orijinal bir eser takdim etmeyi daha münasip görür. Yaptığı açıklamayla da Nâsıruddin Muhteşem’i buna ikna eder.

3- Bayram’ın ifadelerinden, onun İbn Miskeveyh’ten tercüme edildiğini ileri sürdüğü bu kitaba eklenen iki yeni bölüm hakkında net bir bilgiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Tûsî, İbn Miskeveyh’in eserini tercüme etmediğini, sadece onun düzenini takip ederek ilk bölümü, yani Ahlâkın Arındırılması (Tehzibü’l-Ahlâk) bölümünü yazdığını, buna ilaveten İbn Miskeveyh’in eserinde bulunmayan iki orijinal konu daha yazdığını açıkça söyler. Bu iki orijinal konu hiç de Bayram’ın iddia ettiği gibi “Hikmet-i İlmî” ve “Hikmet-i Amelî” değil, “Tedbir-i Menâzil” ve “Siyaset-i Mudun” adlarını taşır. Evet, eserde Sayın Bayram’ın sözünü ettiği “Hikmet-i İlmî”den –ki doğrusu Hikmet-i Nazarîdir- ve “Hikmet-i Amelî”den bahsedilmektedir; ama iki ayrı bölüm olarak değil, sadece eserin Mukaddime’sinde toplam üç sayfa yer ayrılarak değil, niilmektedir.¹⁶

4- Mikail Bayram, Mukaddime değişikliğiyle ilgili açıklamaları öylesine yanlış yorumlayarak aktarmaktadır ki insan, bir ilim adamının böylesine zannî gerekçelerle ağır ithamda bulunmasına

¹⁵ Tûsî, Ahlâk-ı Nâsırî, Türkçe baskı, ss.56-57. Farsça baskısında ss.35-37.

¹⁶ Tûsî, age., ss.59-62.

bir anlam veremiyor: “*Tûsî'nin bu ifadeleri, onun bilerek bir intihal işi yaptığını göstermektedir.*”¹⁷ diyor.

Tûsî, İsmailîlerin yanından ayrıldıktan sonra Mukaddime'yi değiştirdiğini bizzat itiraf ediyor. Bunda gizli bir taraf yoktur. Bayram'ın Tûsî'ye ait bu içten itirafı, bir yerde İbn Miskeveyh'ten, başka bir yerde Ahi Evren'den intihal yapıldığının belgesi olarak kullanmasını anlamakta zorlanıyoruz. İnsanların ellerinde yaygın olarak bulunan nüshaların Mukaddimelerinde değişiklik yapılmasını zaten kendisi öneriyor. Çünkü İsmailî baskı altında biraz abartılı övgü yazmıştı. Tûsî bu övgüyü ve eseri İsmailî vali adına yazdığını zaten yeni Mukaddime'de de belirtmektedir.¹⁸

5- Bayram, Tûsî'nin eserden çıkardığı ilk Mukaddimeyi ve sonraki nüshalarda hiç yer almayan “Hatime”yi araştırdığını, şans eseri Afyon Karahisar Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi nüshasında sadece “Hatime”yi bulduğunu bir kâşif edasıyla anlatmakta, sonra da orada geçen “Meclis-i Âlî” saygı ifadesinden hareketle ilginç bağlantılar kurmaktadır.¹⁹ Eski Mukaddime'yi hâlâ bulamamış olanlara hem eski Mukaddimenin, hem de “Hatime”nin, Muhammed Müderrisi Zencani tarafından “*Sergozeşt Akâyid-i Felsefiy-i Hâce Nasîruddin Tûsî*” adlı eserde (HŞ. 1379, Tahran baskısı) nakledilmiş bulunduğunu haber vermek isteriz.²⁰ Söz konusu eski Mukaddime'de şimdiki Mukaddime'nin önemli bir kısmı aynen yer almaktadır. Üstelik onun kesinlikle Büyük Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat'a işaret ettiğini iddia ettiği “Meclis-i-Âli” unvanı, onun hayretle tespit ettiği üzere sadece “Hatime”de değil, hem eski Mukaddime'de hem de yeni Mukaddime'de yer almaktadır. Sık sık referans gösterdiği Minovî ve Haydarî'nin tahkik ve tashihiyle basılan ve bizzat kendisinin de alıntılar yaptığı baskının bile Mukaddime'sinde ‘Meclis-i Âli’ unvanı bulunmaktadır.²¹

¹⁷ Bayram, agm., s.3. Dileyen okuyucular, Bayram'ın iddialarını daha sağlıklı değerlendirebilmek ve işin aslını öğrenmek için Ahlâk-ı Nâsırî'nin Mukaddimesini okuyabilirler. Bkz. Ahlak-ı Nâsırî, Farsça baskı: s.33-44; Türkçe baskı: 53-67.

¹⁸ Tûsî, Ahlak-ı Nâsırî, s.55-56.

¹⁹ Bayram, agm., s.11.

²⁰ Zencanî, age., s.128-130.

²¹ Bkz. Ahlak-ı Nâsırî, Farsça baskı, s.62.

‘Meclis-i Âli’ unvanı sadece Selçuklu sultanları için değil, o zamanki İslam devletlerinin birçoğunda yöneticiler için kullanılan yaygın bir saygı ifadesidir.²² Yeni Mukaddime’de bu unvan şöyle geçmektedir: “Meclis-i Âli Nâsıruddin Abdurrahim İbn Ebî Mansur.” Bu devlet adamı, Tûsî’ye önce *Kitâbu’t-Tahâre*’yi tercüme etmesini emreden, Tûsî’nin ikna etmesiyle de bir ahlâk kitabı yazmasını isteyen, Tûsî’nin de ona ithafen eseri “Ahlâk-ı Nâsırî” diye adlandırdığı Nâsıruddin Muhteşem’den başkası değildir.

Gelelim, Sayın Bayram’ın bulduğu, bizim de Muhammed Müderrisî’nin anılan eserinden okuduğumuz “Hatime”deki “Meclis-i Âli” ifadesine:

“Hazret-i Bozorgovâr-i Meclis-i Âli Şehinşâh-i Âfâkî Şehriyâri İnan Dâafallahu Celâlehü”

Bu tazim ifadelerinde Alaaddin Keykubat’ın kastedildiği nasıl çıkarılabilmektedir? Bu Selçuklu Sultanı için, Meclis-i Âli unvanı kullanılmış olduğu için mi? Ona bakılırsa Padişah unvanı hem Selçuklu, hem İsmailî, hem İlhanlı, hem de diğer birçok Türk hükümdarı için kullanılmıştır. Bir yerde Padişah kelimesine rastlayınca hemen bunun ya Selçuklu veya Osmanlı hükümdarı olduğuna hükmetmek ne kadar isabetli olabilir? Bu bir yana, tazim ifadesinde geçen “Şehriyar-i İnan” yani İnan Şahı unvanı Alaaddin Keykubat hakkında hiç kullanılmış mıdır? Bu sıfat, bizzat İnan sınırları içinde hükümdarlık yapan birine mi, yoksa ülkesi Orta ve Batı Anadolu ile sınırlı olan Alaaddin Keykubat’a mı daha çok uyar?

Mikail Bayram ya ilk orjinal Mukaddime’deki şu isimleri görseydi Alaaddin isminin Anadolu Selçuklularına has bir isim olduğunu mu düşünürdü? Tûsî, eski Mukaddime’de yer alan bir övgü şiirinde zamanın İsmailî hükümdarı Alaaddin Muhammed’i şöyle methediyor:

**“Mevla’l-Enâm Alâuddin men secedet
Cebâhu eşrâfuhum lemmâ raev şeref”²³**

²² Bkz. Bozkurt, Nebi, TDV. İslâm Ansiklopedisi, “Meclis” maddesi, c.28, s.242.

²³ Zencânî, age., s.128.

Eğer Sayın Bayram, işte bu o Alaaddin Keykubat diyecek olursa, Mukaddime'nin ileriki satırlarında, İsmailî hükümdarı gölgede bırakacak kadar güçlü olan Kuhistan vâlisi Nâsıruddin Muhteşem için söylediği şu iltifata göz atalım:

“Meclis-i Âlî Şehinşâh-ı Azam Padişâh-ı Muazzam Nâsırul Hak ved-Din Kehfu'l-İslam ve'l-Müslimin Melik-i Mulûki'l-Arab ve'l-Acem A'del-i Vulâti's-Seyf ve'l-Kalem Hosrev-i Cihan Şehriyar-i İrân Abdurrahim b. Ebî Mansur.”²⁴

Netice itibariyle bu Meclis-i Âli'nin Nâsıruddin Muhteşem'den başkası olmadığını anlıyoruz.

6- Hayat serüveni bu kadar açık ve belli olan, başından geçen bazı hadiselerle eserlerinde değinen ve eserlerini bitirdiği tarihleri kitapların sonuna hicrî takvimle bizzat düşen bir âlim ve filozof hakkında bu kadar aleni ve mesnetsiz ithamlarda bulunmanın hem ilmî üslupla hem de ilim ahlâkıyla bağdaşmadığı kanaatindeyiz. Mesela Sayın Bayram diyor ki: **“Zaten 633 (1235)'te henüz genç yaştaydı ve daha telifat yapmaya başlamamış veya telifat yapacak ortamı bulamamıştır. Moğolların hizmetine girdikten sonra eserler telif etmeye başlamıştır.”²⁵**

Bu iddia baştan sona temelsizdir. Tûsî kaç tane eserini İsmailîlerin hizmetindeyken yazdığını bizzat söylüyorken biz nasıl kalkıp da bunu inkâr etmeye ve uydurma bir tarih ihdasına cüret edebiliriz? Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*'nin hem eski hem de yeni Mukaddimesinde değinmesinin yanı sıra Şerhu'l-İşârât'ın ikinci cildinin sonunda da Kuhistan'da geçirdiği günlere değinmektedir.²⁶ Ayrıca yazarın sürekli referans gösterdiği Minovî ve Haydarî bile *Miyaru'l-Eş'ar*'ı (H.649), *Esâsu'l-İktibas*'ı (H.642), *Şerh-i İşarat*'ı (H.640), İsmailîlerin yanında iken yazdığını belirtmektedir. Üstelik ünlü astronomi eseri **“Risâle-i Muiniye”**yi ve onun şerhi olan **“Hall-i Müşkilât-ı Muiniye”**yi adlarından anlaşılacağı üzere ve eserlerin girişinde de belirtildiği gibi Nâsıruddin Muhteşem'in oğlu Ebu's-

²⁴ Zencânî, age., s.129.

²⁵ Bayram, agm., s.12.

²⁶ Tûsî, *Şerhu'l-İşârât ve't-Tenbihât*, Tahran: HŞ. 1379, ss.420-421.

Şems Muiniddin için yazmıştır. *Ahlâk-ı Muhteşemî* adlı kitap ise adından da anlaşıldığı gibi bizzat bu İsmailî valinin ricasıyla, onun adına Tûsî tarafından tamamlanmış bir kitaptır.²⁷

7- Sayın Bayram, Afyon Karahisar nüshasının H. 633 yılında yazıldığı bilgisinden hareketle, Tûsî'nin bu eseri bu tarihte yazmış olamayacağını, çünkü Tûsî'nin 30 yıl sonra esere bir bölüm ilave ettiğini, yine 30 yıl sonra Mukaddimeyi yazdığını söylemektedir. Bayram birbirinden alakasız üç olayı yan yana getirerek intihal iddiasını delillendirmeye çalışmaktadır.²⁸ Minovî ve Haydarî nüshasındaki Mukaddime'nin asıl Mukaddime diye takdim edilmesi bariz bir hatadır; çünkü adı geçen araştırmacılar bunu Mukaddime'nin yeni ve son şekli olarak yayınlamışlardır.²⁹

Çelişkiler bununla da bitmiyor. Esere 30 yıl sonra eklenen bölüm, Tûsî'nin bizzat H.663 yılı diyerek kaydettiği tarihte, İsmailîler sonrası hükümdarlarından Abdülaziz Nişaburî'nin ricası üzerine yazılan bir bölümdür.³⁰ Bu sırada zaten ilk Mukaddime çıkarılıp bu yeni Mukaddime yazılmıştır. Tûsî de kitaptan eskisinin çıkarılıp bu yeni Mukaddime'nin eklenmesini talep etmektedir. Bu alenî talebin, kitapta tahrif isteği imiş gibi yansıtılması tuhaftır. Asıl çelişki şudur: Bayram, hem 30 yıl sonra yazılan Mukaddime'yi asıl, yani ilk Mukaddime diye sunuyor, hem de yine 30 yıl sonra eklenen bir bölümden bahsediyor.

8- Mikail Bayram diyor ki: "*Ahlâk-ı Nâsırî'nin yazarı eserinde başka eserlerine göndermeler yapmaktadır. Bu göndermelerden biri anatomiye dair olan Teşrih veya İlmü't-Teşrih adlı tıbbî eserdir. Bu eser doktor olan Ahi Evren Hâce Nasîreddin'in tıp ilmine dair eseridir.*"³¹ Bir defa, Tûsî sözü edilen yerde³² kendi eserine gönderme yapmıyor,

²⁷ Bkz. Tûsî, *Ahlâk-ı Muhteşemî*, Tahran: HŞ. 1361, s.1. Ayrıca bkz. Daneşpejve, M. Tâki, *Di-bace*, "Ahlâk-ı Muhteşemî"nin baş tarafında, ss.38-52. M. Tâki bu mukaddimedeki Tûsî'nin İsmailîlerin yanındaiken telif ettiği 14 eserin adlarını vermektedir. Bkz. s.10.

²⁸ Bayram, agm., s.12.

²⁹ Minovî, Mücteba ve Haydarî, Alırıza, *Ahlâk-ı Nâsırî*'ye "Mukaddime", Tahran: HŞ. 1369, s.35.

³⁰ Bkz. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, Farsça baskı, s.236.

³¹ Bayram, agm., ss.12-13.

³² Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, Farsça baskı, s.140.; Türkçe çeviri, s.151.

üçüncü şahıstan bahsediyor. *“Teşrih yazarı ve Menafi-i Aza müellifi”* diyor. Burada özetle denilen şudur: Söz konusu eserlerin yazarları, insan bedenini ve karakterini açıklamak için binlerce sayfa yazı yazmışlar; fakat insanın karmaşık tabiatı sebebiyle bunu başaramamışlardır. Bu pasaj, Tûsî'nin o kitapları kendisine mal ettiğini kanıtlamak şöyle dursun; aksine eserin Ahi Evren'e ait olduğu tezini çürütüyor. Çünkü, Ahi Evren kendisinden üçüncü tekil şahıs olarak bahsedip eleştirmiş olamazdı. Ayrıca biz burada, anılan kitapların Ahi Evren'e aidiyetini tartışmıyoruz, sadece Bayram'ın takdim ve isnat şeklindeki çarpıtmaya dikkat çekiyoruz.

9- Yazar, Ahi Evren'in yılanlar konusunda uzman olmasından hareket ederek, Ahlâk-ı Nâsırî'de geçen yılanlar benzetmesini³³ *“Kitab-ı Efaî”* (Yılanlar Kitabı) eserine gönderme yapıyor gibi sunmaktadır.³⁴ Burada asla *“Kitab-ı Efaî”* denmiyor. İfade şöyledir: *“Yılanlar hakkında söylediğimiz gibi”* (Farsçası: *Çenan ki der efaî goftim*).³⁵ Nasîreddin Tûsî, yılanlar, insan anatomisi ve toplumda yaygın olan sanatlar hakkında söz söyleyebilecek ilmî ve kültürel birikime sahip birisidir. Tıp, onun özel ihtisas alanı değildir ama bu alanda yazdığı birkaç risale ve İbn Sina'nın Kanun fi't-Tıb eseri üzerine tıp ve astronomi bilgini (çağdaşı ve öğrencisi) Kutbuddin Şirazî (ö. 1311) ile yaptığı müzakereler bilinmektedir.³⁶

Bayram, Ahi Evren'in *Letâif-i Gıyâsiye*'de “İnsan Uzuvarının Faydaları” adlı bir bölüm yazdığını, buna Ahlâk-ı Nâsırî'de atıfta bulunduğunu belirtir ki buna daha önce değindik. Tuhaf olan, Bayram'ın şu sözüdür: *“Tûsî bunu da eserden çıkarmayı akıl etmemiştir.”*³⁷ Tûsî, Bayram'ın isnat ettiği gibi, Ahi Evren'e ait bir ahlâk kitabını intihal yoluyla kendisine nispet etmediği için böyle bir teşebbüse ihtiyacı olmamıştır. Kimin kitabından hangi eserin adını

³³ Tûsî, Ahlak-ı Nâsırî, Farsça baskı, s.249.; Türkçe baskı, s.244.

³⁴ Bayram, agm., s.13.

³⁵ Tûsî, Ahlak-ı Nâsırî, s.244.

³⁶ Bkz. Zencânî, Muhammed Müderrisi, age., s.144-146.; Rızavî, Muhammed Tâkî, Ahval ve Âsar-i Hâce Nasîruddin-i Tûsî, (el-Havâşî alâ Külliyyâti'l-Kanun) s.300-301. Ayrıca Necmeddin Kâtibî'ye yazdığı mektubun birisi tıpla ilgilidir. Bkz. Tûsî, *Ecvibetu'l-Mesâilî't-Tıbbiye*, “Ecvibetu'l-Mesâilî'n-Nasîriyye” içinde, Tahran, 2005, ss.155-172.

³⁷ Bayram, agm., s.12.

çıkarsın. Tûsî, “*Teşrih*” ve “*Menafi-ı Âzâ*” kitaplarını kendisine mal etmiyor, orada: “Bu eserlerin yazarları diyor ki” diyerek atıf yapıyor.

10- Mikail Bayram, Ahi Evren’in, *Letaif-i Gıyasiye* adlı eserinde kendi ahlâk kitabına gönderme yaptığını söylemektedir.³⁸ Bu eseri görmediğimiz için naklettiği hususla ilgili görüş belirtemeyeceğiz. Ahi Evren’in bir ahlâk kitabı bulunabilir, ama bu kitabın, Tûsî’ye ait olduğu yüzyıllardır bilinen, böyle olmadığına dair hiçbir şüphe olmayan, hiçbir zaman da Ahi Evren’e edilmemiş olan *Ahlak-ı Nâsırî* olduğu iddia edilemez.

11- Bayram, *Ahlak-ı Nâsırî*’nin “Ülke Yönetimi” bölümünün ilk faslında Ahiliğin usul ve erkânının anlatıldığını söylüyor.³⁹ Bu faslın başlığı “Medeniyete İhtiyacın Sebebi”dir. Tûsî burada toplumsal hayatın ve dolayısıyla siyasetin zorunluluğunu açıklar.⁴⁰ Meslekler, sanatlar ve değişik eğilimler hakkında söz söyleyebilmek için illa Ahi Teşkilatı reisi Ahi Evren olmak gerekmez. Kaldı ki bu fasılda Ahi Teşkilatını bırakın, Ahi kelimesinin bile sözü edilmez. 13. yüzyıl İran ve Anadolu birbirine bugünkünden daha çok benzeyen bir kültür ve medeniyet dokusuna sahiptir. Konuyu bu yönüyle incelemek özel bir çalışmayı gerektirir.

12- Mikail Bayram, *Ahlak-ı Nâsırî*’de hilafetin gerekliliğinin savunulmuş olmasından⁴¹ hareketle bu kitabın Tûsî’ye ait olamayacağına hükmediyor. Çünkü diyor, Tûsî, Sünni olan Abbâsî hilafetine karşıydı, bundan dolayı o böyle bir sözü söyleyemez.⁴² Birincisi, Tûsî, kitabında Abbâsî halifeliği demiyor zaten, genel olarak adaleti sağlamak için ilahî yasanın halifeliğinden bahsediyor. İşi hangi kelimenin hangi mezhep mensuplarına mübah, hangilerine yasak olduğunu ayıklayacak kadar ileri götürürsek Müslümanların bilim ve felsefede altın çağlarını yaşadığı 9-14. yüzyılları asla kavrayamaz ve izah edemeyiz. Abbâsîler, tarihinin kimi dö-

³⁸ Bayram, agm., s.13.

³⁹ Bayram, agm., s.14.

⁴⁰ Tûsî, age., ss.241-252.

⁴¹ Farsça baskı, s.136.; Türkçe çeviri, s.148.

⁴² Bayram, agm., s.13.

nemlerinde Mutezilî, kimi dönemlerinde Şîî, kimi dönemlerinde de Sünnî eğilimi resmîleştirdi. Bu, genellikle halifeden halifeye değişti, süregiden bir mezhebî anlayış asla uzun süre yaşamadı. Peki, Abbasîleri Sünnîliğin kalesi olarak görenler, Tûsî'nin yakın dostu olan son Abbasî veziri İbn Akamî'nin aslında bir Şîî olduğunu biliyorlar mı?

13- Bayram, Ahlâk-ı Nâsırî'de Halife Ebu Bekir'den övgüyle söz edilmiş olmasının⁴³ bu eserin Tûsî'ye ait olamayacağına delil olarak kabul ediyor.⁴⁴ Burada Ebu Bekir'in övüldüğü yoktur. Sadece, ondan bir söz nakledilmektedir. Ebu Bekir'in isminin geçmesi, bu eserin Tûsî'ye ait olmadığına delil getirilemeyeceği gibi, Ahi Evren'e ait olduğuna da asla delil getirilemez. Kaldı ki, Nasîreddin Tûsî, mutaassıp bir Şîî değildir. O, Safevilerden itibaren kemikleştiği şekilde Ehl-i Sünnete ve sahabilere soğuk bakan bir Şîî değildir. Tûsî, Ahlâk-ı Nâsırî'nin dönemin gençleri arasında itibar görmesini eserin herhangi bir mezhebe bağlı kalınarak yazılmayışına bağlamaktadır. Bu durum, filozofun eserde belli bir mezhebin görüşlerini öne çıkarmadığının en temel göstergesidir. Ayrıca her ne kadar Mikail Bayram, Tûsî'nin Sünnîlere karşı bir tutum içerisinde olduğu şeklinde iddialarda bulursa da hem Sünnî hem de Şîî müelliflerce yazılan tarih kitaplarında, hayatı boyunca güzel ahlâklı ve çok saygılı olduğu belirtilen Tûsî'nin mezheplere karşı saygılı ve taassuptan uzak olduğu da bilinmektedir. Nitekim Kutbeddin Şîrâzî ve Necmeddin Kâtibî gibi pek çok önemli öğrencisinin Ehl-i Sünnet mensubu olduğu, ayrıca kendisinden önce yaşamış olan İmâmî âlimlerin aksine Ehl-i Sünneti küçük düşürücü bir adlandırma olan "amme" şeklindeki bir ifadeyle değil, kendi adıyla andığı bir ger-

⁴³ Bkz. Tûsî, age., Farsça baskı, s.159.; Anar Gafarov ve Zaur Şükürov tarafından yapılan ve Litera Yayınları tarafından yayınlanan Türkçe tercüme, s.140. Esas aldığı Fecr Yayınevi baskısında (s.167.) Hz. Ebu Bekir'in ismi anılmadan genel olarak "Halifelerden biri" denilmiştir. Bu ihmâl mütercimlere aittir. Ahlâk-ı Nâsırî'nin Litera Yayınları baskısının mütercimlerinden Gafarov, adı geçen doktora tezinde Fecr Yayınevi tarafından basılan tercümenin kusurlarına ve sebeplerine değinmektedir. Bkz. Gafarov, Anar, Nasîruddin et-Tûsî'nin Ahlâk Felsefesi, ss.15-16 (61 ve 62 nolu dipnotlar).

⁴⁴ Bayram, agm., s.13.

çektir.⁴⁵ Eflatun'dan, Aristo'dan, Calinus'tan, Fisagor'dan örnekler veren bir Müslüman filozof, Ebu Bekir'den niçin örnek vermesin?

Bayram, Tûsî'nin Sünnî-Eş'arî kelamcısı Fahreddin Râzî'yi eleştirmesine rağmen Ahlâk-ı Nâsırî'de onu methettiğini ve ondan faydalandığını ileri sürmektedir. Ahlâk-ı Nâsırî'yi dikkatli bir şekilde okuyan bir kimse bu iddiada bulunamaz. Zira kitabın hiçbir yerinde Râzî'nin ismi geçmez, ona ait olduğu anlaşılacak biçimde hiçbir görüş nakledilmez. Râzî'nin adı ve görüşleri açıkça belirtilseydi bile bu, yadırganmayı hak etmezdi. Nitekim Tûsî, bir başka Sünnî otorite olan İmam Gazzalî'den ismini de açıkça anarak alıntı yapmıştır.⁴⁶ Tabii, Sayın Bayram'ın bunu nasıl fark edemediği veya görmezlikten geldiği de ayrı bir konudur. Tûsî, Sünnî Râzî'den, Râzî de Şîî bir çevrede yetişmiş olan İbn Sina'dan istifade etmiştir. Râzî'nin İbn Sina'ya ait *el-İşârât ve't-Tenbihât* ile *Uyûnu'l-Hikme* kitaplarını şerh ettiği, İşarât ile ilgili, özet mahiyetinde *Lubâbu'l-İşarât* adlı bir eser yazdığı İslâm ilim tarihinin bilinen bir gerçeğidir.⁴⁷ Tûsî'nin ise kendi İşarât şerhi içinde Râzî'nin şerhini şerhettiğini, onun *Muhassal* adlı ünlü kelam kitabını "*Telhisu'l-el-Muhassal*" adlı meşhur eseriyle açıkladığını biliyoruz.⁴⁸ Sünnî Osmanlı medreselerinde Tûsî'nin meşhur kelam kitabı "*Kitabu't-Tecrid*"in (Tecridu'l-İtikad) üzerine şerhler ve haşiyeler yazılarak okutulduğunu da biliyoruz.⁴⁹ Tûsî'nin, Mevlana'nın, Konevî'nin, Kayserî'nin yaşadığı yüzyıllarda âlimler mezhep takıntısına sahip değildi. Tûsî'nin Şîî-İmamî inançları açıkladığı "*Tecridu'l-İtikad*" adlı eserini ve itikadî meselelerin İsmailî bakış açısıyla ele alındığı "*Âğâz ve Encâm*" adlı kitabını bile keyfi olarak Ahi Evren'e mal eden⁵⁰ bir ilim adamının Tûsî'yi intihalcilikle suçlamasını anlayabiliyoruz.

⁴⁵ Şiânın Ehl-i Sünnete karşı bu tutumuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Gafarov, Anar, Nasîruddin et-Tûsî'nin Ahlâk Felsefesi, s.25.

⁴⁶ Tûsî, age, s.194.

⁴⁷ Bkz. Râzî, *Şerhu'l-İşârât ve't-Tenbihât*, İstanbul: H.1290, Dâru't-Tıbaatu'l-Âmme; *Şerhu Uyûni'l-Hikme; Lubâbu'l-İşarât*, Tahran: H.1339.

⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Demirkol, Murat, s.36.; Şirinov, Agil, adı geçen tez, s.34-35.

⁴⁹ Bkz. Şirinov, age, s.32.

⁵⁰ Bayram, agm., s.16-17

Sonuç

İslam ahlâk düşüncesinin ilk ve temel kaynaklarından olan ve müellifinin katkılarıyla döneminin en kapsamlı ahlâk felsefesi eseri olma ününü kazanan Ahlâk-ı Nâsırî, kendisinden sonra yazılan ahlâk kitaplarının baş referans ve ilham kaynağı olmuştur. İlim ve felsefe dünyasının bütün yönleriyle tanıdığı nadir bilgin ve düşünürlerden biri olan Nasîreddin Tûsî, Ahlâk-ı Nâsırî'nin şahsına nispeti ile ilgili bir intihal suçlamasına maruz kalmıştır. İntihal suçlamasını yapan Tarih Profesörü Mikail Bayram, Selçuklular'la ve Ahi Evren'le ilgili olarak yaptığı kıymetli araştırmalarla tanınan saygın bir ilim adamıdır. Yaptığımız araştırma ve incelemeler sonucunda Sayın Bayram'ın ilmî ve tarafsız bir araştırma sonucu olarak değil de Ahi Evren'in ilim ve kültür dünyamızdaki mümtaz konumunu pekiştirmeyi amaçlayan bir taraftarlık ve önyargıyla hareket etmiş olduğunu gördük. Zira Bayram, olaya ideolojik yaklaşmakta, Tûsî'yi Moğolların ilim alanındaki temsilcisi konumuna indirgemekte, Moğol taraftarlarının Ahi Evren'in Anadolu'daki etkinliğini kırmak ve onu halk nazarında önemsizleştirmek için yazdığı eserleri adaşı ve çağdaşı Nasîreddin Tûsî'ye nispet ettiklerini savunmaktadır.

Bayram'ın intihal konusu eseri Ahlâk-ı Nâsırî ile sınırlı tutmayıp, birisi İmamiye Şiiliğinin Kelam klasiği, diğeri İsmailî görüşlerin yer aldığı bir kitap olan "*Tecridü'l-İtikad*" ve "*Âğâz ve Encâm*"ı dahi Ahi Evren'e ait iken Tûsî'ye nispet edilmiş eserler olarak takdim etmesi, onun ideolojik ve yanlı tutumunu belgeleyen bir diğer kanıttır. Söz konusu ahlâk kitabında Tûsî'nin söylem ve üslubuna aykırı hiçbir unsur bulunmamaktadır. Çelişki imiş gibi arz edilen noktalar, bizzat Tûsî'nin geçirdiği merhaleler ve fikrî dönüşümlerle ilgili olarak yaptığı samimi itiraflardan ibarettir. Eser Tûsî'nin diğer çalışmalarıyla birlikte ve düşünürümüzün geçirdiği fikrî süreçler göz önünde bulundurularak incelendiğinde Sayın Bayram'ın iddialarının gerçeği yansıtmaktan çok uzak olduğu rahatlıkla görülecektir.